

KESKUSTELUA

Veikko Ruohonen

KRITIIKKIÄ KRITIIKIN VUOKSI

Muutamia huomioita Ilkka Seppisen, Erkki Berndtsonin ja Ilmari Susiluodon arvostelusta »Monimuuttujamenetelmät historian kimpussa» (Politiikka 3/1974)

Toisin heti alkuun julki mielihyvänä siitä, että vaatimaton projektimme tai pikemminkin sen ensimmäinen julkaisu on saanut peräti kolmen ansioituneen nuoren tutkijan ja kriitikon tarttumaan kynäänsä. Saavutus, johon tässä maassa eivät juuri yllä suuretkaan projektit tai esimerkiksi väitöskirjat. Tietysti samalla voisi ihmetellä sitä, että mainitut kriitikot eivät malttaneet odottaa projektimme etenemistä vaan tarttuivat heti ensimmäiseen mahdollisuuteen.¹

Tämän vastineen voisi aloittaa toteamalla, että jos tavoitteena on kritiikki kritiikin vuoksi, niin arvosteltavaa tekstiä seulotaan helposti kriitikon ylevän roolin sumentamin silmin. Tällöin osa tekstistä kommentoidaan, osa jää lukematta, osa luetaan mutta ei tahdota muistaa tai ymmärtää ja koko ajan kriitikon omat tarkoituserät sävyttävät lukemista. Niinpä Seppinen, Berndtson ja Susiluoto selvittävät tutkimuksen aineiston käsittelyä seuraavaan tapaan:

»Näin saadun aineiston käsittely on sen jälkeen yksinkertaista. Ensin suoritetaan faktorianalyysi kutakin tutkittavaa aikakautta varten, faktorien tulokinnan jälkeen siirrytään pääkomponenttianalyysiin, jolla pyritään löytämään eri puolueiden erot löydetyillä ulottuvuuksilla ja tutkimuksen lopussa suoritetaan erotteluanalyysi, jolla pyritään löytämään tutkittavien aikakausien oleelliset erot» (s. 234).

No niin, ilmeisesti arvostelijoilla (a) ei ole minkäänlaista tietoa monimuuttujamenetelmistä (b) ei ole tietoa siitä, mitä arvostellussa tutkimuksessa on tehty. Ensinnäkin tutkimuksessa käytettiin pääkomponenttianalyysiä, jota ei suinkaan voida samaistaa faktorianalyysiin. Vaikka erot näiden menetelmien välillä eivät mullistavat olekaan, niin on vähintäänkin ihmeellistä, että arvostelijat käyttävät termejä »faktori» ja »faktorianalyysi», kun tutkimuksessa koko ajan käytettiin termejä »pääkomponentti» ja »pääkomponenttianalyysi». Toiseksi, tutkimuksessa ei suinkaan siirrytty faktorianalyysin jäl-

keen pääkomponenttianalyysiin puolueiden erojen löytämiseksi, mikä sinänsä on hassunkurinen väite. Pääkomponenttianalyysin jälkeen tutkimuksessa laskettiin puoluelehtiryhmien pääkomponenttipistemäärien keskiarvot puolueiden välisten erojen selvittämiseksi (tämä olisi kyllä arvostelijoillekin käynyt selväksi, mikäli he olisivat malttaneet tutustua edes taulukoiden otsikoihin). Edellisen jälkeen tuntuu lähinnä huvittavalta Berndtsonin ja Susiluodon toisessa yhteydessä esittämä ylevä päätelmä, että Kari Sulevo ja allekirjoittanut ovat väärinymmärtäneet faktorianalyysin periaatteet (s. 244). Kolmanneksi, arvostelijat eivät näytä huomanneen sitä, että aineistoa käsiteltiin myös ja eniten normaalein taulukointimenetelmin.

Toinen, yleisempi huomio kriitikkojen silmien sumentumisesta koskee tutkimuksen luonteen ja tavoitteiden ymmärtämistä tai pikemminkin tahallista väärinymmärtämistä. Arvosteltu moniste oli ennen kaikkea alustavien tulosten esittely eli ns. »tulosten ulosheittojulkaisu». Siten tutkimukselle asetetut tavoitteet olivat eksplisiittisesti ja implisiittisesti varsin vaatimattomat. Siten tavoitteena ei ollut kirjoittaa Suomen 1920- ja 30-lukujen historiaa uudelleen ja tällä kertaa n. 130-sivuisen monisteen muodossa. Tavoitteena oli valottaa kyseisen ajanjakson historiaa ainoastaan valittujen puoluelehtien pääkirjoitusten pohjalta ja lisäksi ainoastaan siltä osin, mitä kvantitatiivisella analyysillä pääkirjoituksista voidaan saada selville. Arvostelijat jättivät ilmeisesti tarkoituksenmukaisuussyistä kertomatta lukijoille, että tutkimuksen alussa ja lopussa tuodaan erittäin selvästi julki, että käytetyn kvantitatiivisen menetelmän lisäksi tarvittaisiin ehdottomasti perinteisen historian tutkimuksen menetelmien hyväksikäyttöä kokonaiskuvan hahmottamiseksi (monisteessa s. 5 ja s. 122).

Tietysti voidaan keskustella siitä, onko yleensä relevanttia julkistaa senkaltaista perustietoa, jota monisteessa on esitetty, jos kerran selvästi tiedostetaan analyysin väistämätön puutteellisuus. Tähän laajempaan kysymykseen arvostelijat eivät kuitenkaan malttaneet puuttua, mutta tutkimuksen tekijöiden käsityksenä oli ko. raporttia kirjoitettaessa, että tämäntyyppinen kvantitatiivinen perusaineisto on hyödyllistä saattaa julkisuuteen. Ensinnäkin esitetyt tulokset hyödyntävät ja helpottavat myöhempää tutkimusta ja toiseksi, ei kait yleensä-kään ole mieltä »piilottaa» vuosikausiksi saatuja tutkimustuloksia ja odottaa niin kauan, kun ollaan valmiita täydellisen kokonaistutkimuksen julkaisemiseen.

En nyt puutu yksityiskohtaisesti Seppisen, Berndtsonin ja Susiluodon arvosteluun sisältyviin virheellisyyksiin, puutteellisuuksiin, tietämättömyyksiin ja tavoitteista johtuviin piikittelyihin. Arvosteluun liittyy myös arvokasta ja tervettä kritiikkiä, joka ansaitsee laajempaakin keskustelua. Ikävä kyllä arvostelijat pysyttäytyivät tiukasti kyseisen yhden monisteen kimpussa eivätkä pyrkineetkään laajentamaan kritiikin ja keskustelun alaa.

1. Kvantitatiivinen vs kvalitatiivinen lehdistötutkimus historian tutkimuksen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen apuna

Ilmeisesti sekä arvostelijat että arvostellut ovat samaa mieltä siitä, että lehdistöä tutkimalla voidaan saada merkittävää tietoa moniin niin hyvin historian tutkimukselle kuin yhteiskuntatieteellisellekin tutkimukselle tunnusomaisiin tutkimusongelmiin. Erimielisyydet koskettelevatkin lähinnä sitä, miten lehdistöä tulisi tutkia.

Kuten Ilkka Seppinen toteaa, niin historian tutkimuksen parissa lehdistötutkimusta on tehty nimenomaan kvalitatiivisin menetelmin (s. 236) ja Seppisen mielestä tämä lieneekin ainoa oikea tapa. Toisaalta arvostelijat syyllistyvät vakavaan lukijoiden harhaanjohtamiseen antaessaan ymmärtää, että Kari Sulevon ja allekirjoittaneen mielestä lehdistöä pitäisi tutkia nimenomaan kvantitatiiviselta pohjalta. Arvostellussa monisteessa ja lisäksi useissa muissa yhteyksissä on tutkimuksen tekijöiden taholta painotettu sitä, että niitä tutkimusongelmia, joihin lehdistöä tutkimalla voidaan saada vastausta, on lähdeittävä tutkimaan kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen menetelmän välisellä yhteistyöllä.² Tietysti on huomattava, että monien tutkimusongelmien ratkaisussa ei ole mahdollista eikä mielekäästä käyttää kvantitatiivista menetelmää.

Arvostellun monisteen tutkimusongelmat liikkuivat yleisen kehityksen, sen ominaispiirteiden ja dynamiikan parissa. Käsityksemme mukaan tässä tapauksessa kvantitatiivinen menetelmä on kvalitatiivista menetelmää taloudellisempi, systemaattisempi ja objektiivisempi lähestymistapa.³ Seppisen ylistämää kvalitatiivista menetelmää hyväksikäyttäen olisi asetettuihin tutkimusongelmiin ollut varsin tuskaista saada vastausta. Tällöin pääkirjoituksiin ja miksei myös lehtien muuhun sisältöön kohdistuneen huolellisen perehtymisen jälkeen havaitut seikat ja intuitiot olisi tiivistetty ja tulokseksi olisi saatu — niin, mitä tahansa. Kaiketi kvantitatiivisen sisällönanalyysin yhtenä etuna kvalitatiiviseen analyysiin nähden on juuri se, että edellinen edellyttää aina etukäteen määritettyä teoreettista ja operationaalista käsitteistöä. Tätä kautta empiiriseen tutkimukseen voidaan kytkeä luontevasti myös teoreettista viitekehystä, siitä johdettuja hypoteeseja ja niiden testausta. Mainittujen seikkojen puuttumisestahan historian tutkimusta on usein ja usein aiheesta moitittu.

Toisaalta on todettava, että kvantitatiivinen analyysi on aina jossain määrin puutteellista. Tässä mielessä monisteeseen kohdistettu kritiikki on varmasti aiheellista. Mikäli saatuja tuloksia olisi täydennetty kvalitatiivisella sisällönanalyysillä ja yleensä historian tutkimuksen tuottamalla tuloksilla, olisi saatuja tuloksia varmasti tehty ymmärrettävimmiksi ja selkeimmiksi. Arvosteltu moniste oli kuitenkin nimenomaan tutkimusraportti ja projektin puitteissa ei tässä vaiheessa asetettukaan tavoitteeksi muuta kuin kvantitatiivisen analyysin tuottamien tulosten kartoittaminen ja esittely.

Tässä kohdin voisi myös vastata Seppisen, Berndtsonin ja Susiluodon arvostelussa vilahteleviin kysymyksiin, että miksi muuttujiin ei sisällynyt Englantia, Viroa, asennoitumista kirkkoon, asennoitumista fasismiin jne. Mikäli arvostelijat olisivat joutuneet perehtymään kyseisentyyppisen menetelmän käyttöön tai sitten käyttäneet tervettä järkeä, niin vastaukset näihin kysymyksiin olisivat kyllä löytyneet itsestäänkin. Kvantitatiivisellä analyysillä on turha lähteä etsimään vastausta siihen, miten pääkirjoituksissa on käsitelty esimerkiksi Englantia. Havaintojen lukumäärä jää väistämättä niin pieneksi, että luotettavia johtopäätöksiä ei niiden perusteella voida tehdä. Tässä tapauksessa valittavana on joko kvalitatiivinen analyysi tai sitten ns. »valikoitu otanta». Jälkimmäisessä tapauksessa kvantitatiivinen mittaaminen kohdistuisi niihin etukäteen valittuihin pääkirjoituksiin, joissa on käsitelty Englantia. Tällöin taas johtopäätösten teko muista asioista kuin Englantia koskevista ei olisi mahdollista, koska aineiston valintaa olisi korostuneesti määrittänyt se seikka, onko kirjoituksissa käsitelty Englantia.

2. Tutkimusaineistosta, viitekehuksesta ja aineiston käsittelystä

Toteaisin aluksi, että arvosteltu moniste oli todellakin »yksinkertaisesti» lehdistötutkimusta siinä mielessä, että tutkimusaineisto koostui puoluelehdistä, ja tarkemmin niiden pääkirjoituksista. Lehdistö heijastaa kuitenkin myös valitsemia yhteiskunnallisia, poliittisia ja historiallisia olosuhteita ja sikäli lehdistötutkimus liittyy lähes saumattomasti kaikkiin yhteiskuntaa käsitteleviin tieteisiin. Edelleen yhdyin ilomielin Ilkka Seppisen asiantuntevaan huomautukseen, että »miten a.o. kirjoitukset lehtiin tulevat ja miten ne vaikuttavat, on erillinen tutkimustehtävä eikä se lehdistöaineiston tietokonemanipulaatiolla voi tulla suoritetuksi» (s. 237). Tällaista ei tietenkään monisteessakaan väitetty.

Ilkka Seppisen osassa arvostelua esitetään myös melkoisen hylkäävää kritiikkiä tutkimusaineistoa kohtaan, kritiikkiä, joka perustuu korostuneesti historioitsijan asiantuntemukseen — ja asiantuntemattomuuteen. Mainittu kritiikki perustuu oleellisilta osiltaan siihen, miksi tutkimusaineistoon ei ole sisällynyt kaikkien lehtien kaikkia pääkirjoituksia kaikilta ajanjaksoilta. Vastaus tähän on yksinkertainen — minkään tutkimuksen resurssit eivät riittäisi tällaisen mammuttimaisen kvantitatiivisen tutkimuksen suorittamiseen. Tilanne on josain määrin samanlainen, jos haastattelu- ja kyselytutkimusta kritikoitaisiin siitä, että tutkitut otokset eivät kata kuin kenties pienen murto-osan perusjoukosta. Kysymys on näin ollen siitä, miten edustavan osan tutkimusaineisto muodostaa tutkittavasta kokonaisuudesta. Toki on myönnettävä, että kysymys edustavuudesta on huomattavasti tärkeämpi sisällönanalyysiin kuin haastattelu- ja kyselytutkimuksen kohdalla erityisesti, jos sisällönanalyysillä on pyritty pitkittäisleikkausanalyysiin.

Myönnettäköön heti, että arvostellussa tutkimuksessa on käytetty varsin »raakaa» otantamenetelmää ajanjaksojen suhteen. Se, että puolueiden äänenkannattajista on valittu tutkimukseen vain kolme, ei myöskään anna täyttä valoa yhden yksityisen puolueen käsityksistä. Mikäli tavoitteena olisi ollut suppeamman ajanjakson esimerkiksi yhden vuoden kartoittaminen olisi varmastikin jouduttu sekä lehtien että analyysipisteiden määrää lisäämään. Nyt kuitenkin tavoitteena oli verraten pitkän ajanjakson tutkiminen, jolloin nähdäksemme tutkimusaineistoa voidaan pitää yleisesti ottaen edustavana. Koska lisäksi kultakin tutkitulta vuodelta valittiin yhden kuukauden pääkirjoitukset mittauksen kohteeksi, voidaan olettaa, että tietyt yksittäiset poikkeustilanteet eivät ole vaikuttaneet pääkirjoituksista hahmotettuun kokonaiskuvaan. Todettakoon vielä, että kommunistilehtiä ei valittu kvantitatiivisen mittauksen kohteiksi sen takia, että niistä ei ymmärrettävistä syistä oltaisi voitu saada samantilaista systemaattista tietoa kuin muista lehdistä. Helsingin Sanomat oltaisi toki voitu ottaa tutkimuksen kohteeksi, mutta koska tutkimus kohdistui nimenomaan puoluelehdistöön ei kyseisen lehden poisjättämistä voitane pitää virheenä.

Seppisen, Berndtsonin ja Susiluodon arvostelussa puututaan myös varsin laajasti tutkimuksen viitekehukseen, joten pari selventävää huomautusta lienee paikallaan. Käytetty kolmijako ulkoiset suhteet, sisäiset suhteet ja kansallinen arvojärjestelmä on ymmärrettävä pikemminkin selkeyttäväksi ja tiivistäväksi luokitukseksi kuin varsinaiseksi teoreettiseksi viitekehykseksi. Lisäksi on selvää, että käytettyjä muuttujia voidaan myös jälkikäteen koota ja ryhmitellä, mikäli esimerkiksi keskityttäisiin spesifimpiin ongelmiin. Todettakoon vielä, että muuttujien valintaan kokonaisuudessaan ovat luonnollisesti vaikuttaneet muut kuin monisteen tavoitteet. Tietenkin tulokset oltaisiin voitu esittää ilman minkäänlaista etukäteistä luokitusta ja viitekehystä, mutta tämä olisi kaikei johtanut melkoiseen anarkiaan. Myönnettävä on, että käytetyt käsitteet ja niiden operationalisoinnit olisi pitänyt täsmällisemmin selvittää.

Erkki Berndtsonin ja Ilmari Susiluodon kritiikin pääosan muodostaa, kumma kyllä, tutkimuksessa käytetty faktori- tai tarkemmin pääkomponentti-analyysi. Faktoriantalyysin käyttötapoja tarkemmin tuntematta arvostelijat syöksyvät päättelemään, että tutkimuksessa on faktoriantalyysin avulla pyritty löytämään tuntemattomalta alueelta relevantteja dimensioita (s. 243), jonka käyttötavan erityisesti tässä tutkimuksessa arvostelijat myös tuomitsevat. Jos halutaan käyttää Tapani Valkosen esittelemiä faktoriantalyysin käyttötapoja, joihin Berndtsonin ja Susiluodon havainto ilmeisesti perustuu, niin kaikei »yleiskatsaus muuttujajoukkoon» olisi ollut oikeanosuneempi vaihtoehto.⁴ Tällöin Valkosen mukaan faktoriantalyysiä käytetään tutkimuksen esivaiheessa, jolloin sen avulla voidaan saada yleiskatsaus siitä, mitkä muuttujat liittyvät yhteen ja mitkä ovat verraten riippumattomia muista muuttujista. Tämän jälkeen tutkimusta voidaan viedä eteenpäin muilla täsmällisemmällä mene-

telmillä.⁵ Yleisesti ottaen tutkimuksessa pyrittiin pääkomponenttianalyysillä pääkirjoitusten sisällön systemaattiseen ja tiivistettyyn jäsentelyyn valittujen dimensioiden ja muuttujien osalta. On tunnettua, että faktorianalyysiä voidaan kritikoida aiheellisesti monista eri lähtökohdista ja lisäksi, tuskin on olemassa faktorianalyyttistä tutkimusta, jossa kaikkien faktorien tulkinta olisi täysin tulkinnatonta. Pääkomponenttien tulkintaa pyrittiin tutkimuksessa elaboroimaan taulukkomenetelmin, ja tässä mielessä pääkomponentteja ei suinkaan pidetty »korkeimman voiman» tuottamina ongelmattomina ja selkeinä kokonaisuuksina.

Tämän luvun lopuksi vielä pari kommenttia Berndtsonin ja Susiluodon huomautuksiin monisteen taulukoista. Ensinnäkin on tuskin mahdollista, että monisteen tekijät »olisivat syyllystyneet vakaviin virhepäätelmiin» jättäessään huomioimatta sen, että ulkoisista toimijoista esitetyt johtopäätökset eivät päde kuin siinä mielessä, »missä määrin niitä on käsitelty Neuvostoliiton tai Suomen valtiollisen kokonaisuuden yhteydessä (s. 244), jos kerran tämä seikka tuodaan myös tutkimuksessa selvästi esille (moniste s. 19, ks. myös mittaussäännöt ss. 129—131). Lisäksi voidaan olettaa, että saadut tulokset pitävät myös yleisesti ottaen paikkaansa, koska esimerkiksi Neuvostoliitosta esiintyy useimmiten pääkirjoituksissa maininta, kun sotien välisenä aikana keskusteltiin Suomen ulkoisesta ympäristöstä. Tätä osoittaa mm. se, miten keskeinen asema Neuvostoliitolla oli Suomen sotien välisen ajan pääkirjoituksissa.⁶

Toiseksi, ei kait voi olla Berndtsonille ja Susiluodollekaan harhaanjohtavaa, jos asennoitumista kuvaavien muuttujien luokituksessa on käytetty luokkaa neutraali / ei kantaa. Jos kuvitellaan esimerkiksi, että kommunismia on käsitelty sadassa pääkirjoituksessa kahdesta sadasta ja siihen on asennoiduttu viidessäkymmenessä pääkirjoituksessa sadan viidenkymmenen havainnon sijoituessa luokkaan neutraali / ei kantaa, niin on selvää, että kommunismia käsitellessä kirjoituksissa puolessa otettiin siihen kantaa ja puolessa ei otettu kantaa. Tämän olisi tietenkin selvemmin voinut tutkimuksessa tuoda esille.

3. Lopuksi: kommentti keskusteluun historiantutkimuksen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen välisestä suhteesta

Puuttumatta laajemmin historiantutkimuksen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen välisestä suhteesta käytyyn keskusteluun toteaisin, että ilmeisesti tilanne on vieläkin paikoitellen analoginen vuosisadan alun tilanteeseen nähden, jolloin historioitsijat kokivat vakiintuneen asemansa uhatuksi nousevan yhteiskuntatieteen takia. Niinpä Ilkka Seppinen kuvittelee tietokoneiden pyrkivän pelastamaan historiantutkimusta, joskaan Seppinen ei itsekään tiedä mistä (s. 234). Tietokoneisiin ei kuitenkaan pitäisi suhtautua »mörkönä» vaan nimenomaan apuvälineenä. Tietysti asiat, joista ei tiedetä mitään, saavat hel-

posti pelottavan »mörkömäisen» olemuksen. Ei arvostellussa monisteessa pyritty tyrkyttämään historoitsijoille »uusia» menetelmiä, vaan yhteiskuntatieteessä jo vanhoja menetelmiä käytettiin historiallisen aineiston analyysissä, joka ei myöskään historianitutkimuksessa mitään uutta ole, kuten Seppinen asiantuntevasti toteaaakin (s. 235). Tutkimuksen tekijöiden taholla on pikemminkin korostettu historiallisen tiedon ja lähestymistavan merkitystä ja relevanssia yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa itsessään.⁷

Käytyä keskustelua haittaa ilmeisesti tietynlainen lukkiutuminen omien tieteenalojen pariin, jota osoittaa sekin, että ei välitetä perehtyä vastakkaiselle alalle tunnusomaisiin lähestymistapoihin ja menetelmiin. On selvää, että ilman asiantuntemusta on vaikea saada aikaan asiantuntevaa keskustelua. Edellä sanottua voidaan pitää kovasti valitettavana molempien kyseisten tieteenalojen kannalta ainakin tutkimuksen tekijöiden mielestä, jotka ovat painottaneet yhteistyötä ja sitä, että näiden tieteenalojen erottaminen on todellakin enemmän keinotekoista kuin perusteltua.⁸

LÄHDEVIITTEET

¹ Mainitun monisteen aineisto perustuu SAHA-projektin puitteissa koottavan aineiston ensimmäiseen osaan, johon myös projektin puitteissa julkaistut kaksi muutakin raporttia pohjautuvat. Aineistonkeruun toinen vaihe perustuu puoluelehtien itsenäisyyden päivän pääkirjoituksiin, ja tämä vaihe on saatu loppuunsaoritetuksi. Kolmannessa ja viimeisessä vaiheessa, joka on vielä varsin alkutekijöissä, kootaan perinteisen historianitutkimuksen menetelmiä hyväksikäyttäen kvalitatiivinen aineisto relevanteista dokumenteista. Reliabiliteettimittaukset ovat vielä kesken, mutta käytettyä aineistoa voidaan pitää esitutkimuksen ja kvalitatiivisen kontrollin perusteella riittävän luotettavana.

² Esim. Kari Sulevo, *Suomen puolueet ja Pohjoismaiden yhteistyö*, Helsinki 1973, erit. s. 27 ja 159 ja Kari Sulevo, *Historiallinen lähestymistapa valtio-opin tutkimuksessa*, *Politiikka* 2/1973.

³ Objektiivisuus tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, että mittaus on tapahtunut selvästi formuloitujen sääntöjen perusteella ja systemaattisuus sitä, että käytetyt muutujakohtaiset sisältöluokat on asetettu tarkoin määrättyjen kriteerien puitteissa ks. Kari Sulevo, *Sisällönanalyysi ja historianitutkimus*. *Helsingin Yliopiston Yleisen valtio-opin laitoksen tutkimuksia*, sarja B, No. 2, s. 6.

⁴ Tapani Valkonen, *Haastattelu- ja kyselyaineiston analyysi sosiaalitutkimuksessa*. Helsinki 1971, ss. 110—121.

⁵ Valkonen mt. s. 116.

⁶ Täältä osin ks. Kari Sulevo, *Suomen poliittinen lehdistö ja Neuvostoliitto*. *Helsingin Yliopiston Yleisen valtio-opin laitoksen tutkimuksia*, sarja C, SAHA 3/1974.

⁷ Esim. Veikko Ruohonen, *Historiallisen lähestymistavan käyttö ja tavoitteet yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa*. Timo Moberg (toim.) *Yhteiskuntatieteiden tutkimus ja historiallinen lähestymistapa*, *Poliittisen historian laitos, Turun Yliopisto. Julkaisuja*, C: 9, 1974, ss. 11—27.

⁸ Esim. Sulevo ma. 1973.